

ساختمان و تجهیزات کتابخانه

(با تاکید بر کتابخانه‌های دانشگاهی ایران)

(رشته علم اطلاعات و دانش‌شناسی)

دکتر هادی شریف‌مقدم

بسم الله الرحمن الرحيم

پیشگفتار ناشر

کتاب‌های دانشگاه پیام نور حسب مورد و با توجه به شرایط مختلف یک درس در یک یا چند رشته دانشگاهی، به صورت کتاب درسی، متن آزمایشگاهی، فرادرسی، و کمک‌درسی چاپ می‌شوند.

کتاب درسی ثمره کوشش‌های علمی صاحب اثر است که براساس نیازهای درسی دانشجویان و سرفصل‌های مصوب تهیه و پس از داوری علمی، طراحی آموزشی، و ویرایش علمی در گروه‌های علمی و آموزشی، به چاپ می‌رسد. پس از چاپ ویرایش اول اثر، با نظرخواهی‌ها و داوری علمی مجدد و با دریافت نظرهای اصلاحی و متناسب با پیشرفت علوم و فناوری، صاحب اثر در کتاب تجدیدنظر می‌کند و ویرایش جدید کتاب با اعمال ویرایش زبانی و صوری جدید چاپ می‌شود.

متن آزمایشگاهی (م) راهنمایی است که دانشجویان با استفاده از آن و کمک استاد، کارهای عملی و آزمایشگاهی را انجام می‌دهند.

کتاب‌های فرادرسی (ف) و **کمک‌درسی** (ک) به منظور غنی‌تر کردن منابع درسی دانشگاهی تهیه و بر روی لوح فشرده تکثیر می‌شوند و یا در وبگاه دانشگاه قرار می‌گیرند.

مدیریت تولید محتوا و تجهیزات آموزشی

فهرست

مقدمه	نه
فصل اول / طراحی فضا و بخش‌های مختلف کتابخانه	۱
۱-۱ مقدمه	۲
۲-۱ طرح و ساختمان کتابخانه‌ها در دوره‌های مختلف تاریخی	۳
۱-۲-۱ دوره اول: طرح و ساختمان کتابخانه‌های دوران باستان	۳
۲-۲-۱ دوره دوم: طرح و ساختمان کتابخانه‌های قرون وسطی	۴
۳-۲-۱ دوره سوم: عصر شکوه و جلال (قرن ۱۶ به بعد)	۵
۴-۲-۱ دوره چهارم: تبعیت شکل از عملکرد (قرن ۲۰)	۵
۳-۱ طراحی فضای لازم برای مجموعه منابع، مراجعه‌کنندگان و کارکنان کتابخانه	۶
۱-۳-۱ ویژگی‌های کلی ساختمان کتابخانه	۱۱
۲-۳-۱ فضای اختصاص یافته به منابع کتابخانه	۱۷
۳-۳-۱ فضای مخصوص مراجعه‌کنندگان	۲۰
۴-۳-۱ فضای لازم برای کارکنان کتابخانه	۳۴
۵-۳-۱ فضای لازم برای دیگر فعالیت‌ها و امکانات کتابخانه	۴۶
فصل دوم / طراحی ساختمان‌های اسکلت فلزی یا بتنی انعطاف‌پذیر (مادولار) در برابر طراحی‌های قدیمی و غیرقابل تغییر	۵۳
۱-۲ مقدمه	۵۴
۲-۲ طراحی ساختمان‌های ثابت و غیرقابل تغییر	۵۵
مطالعه اطراف آن	۵۸
فصل سوم / طراحی ساختمان‌های مادولار (اسکلت فلزی یا بتنی)	۶۳
۱-۳ مقدمه	۶۴
۲-۳ مزایای ساختمان کتابخانه‌های مادولار	۶۷

۶۸	۳-۳ طراحی ساختار ساختمان کتابخانه‌های مادولار
۶۹	۳-۳-۱ اندازه مخزن کتابخانه
۷۰	۳-۳-۲ اندازه ستون‌ها
۷۲	۴-۳ نحوه طراحی و تعیین محل ستون‌های بخش‌های متفاوت کتابخانه
۷۳	۳-۴-۱ طول بخش مخزن کتابخانه
۷۳	۳-۴-۲ طول راهروهای بخش مخزن
۷۴	۳-۴-۳ عمق قفسه‌های کتاب
۷۴	۳-۴-۴ پهنای راهرو بین قفسه‌های بخش مخزن
۷۵	۳-۴-۵ پهنای راهروهای اصلی و فرعی بخش مخزن
۷۵	۳-۴-۶ جهت چیدن قفسه‌های کتاب در مخزن کتابخانه
۷۸	۳-۴-۷ ارتفاع سقف بخش مخزن
۷۸	۳-۴-۸ روشنایی بخش مخزن
۷۹	۳-۵ ویژگی فضای بخش‌های دیگر ساختمان کتابخانه
۷۹	۳-۵-۱ بخش‌های مخصوص مطالعه
۸۰	۳-۵-۲ بخش امانت
۸۱	۳-۵-۳ بخش مربوط به برگه‌دان‌ها
۸۱	۳-۵-۴ بخش درب ورودی
۸۲	۳-۵-۵ بخش پلکان‌ها
۸۲	۳-۶ مشکلات ساختمان کتابخانه‌های مادولار

۸۹	فصل چهارم / ویژگی‌های ساختمان انواع کتابخانه‌ها
۹۰	۴-۱ ساختمان انواع کتابخانه‌ها
۹۰	۴-۱-۱ ساختمان کتابخانه‌های عمومی
۹۵	۴-۱-۲ ساختمان کتابخانه ملی
۹۶	۴-۱-۳ ساختمان کتابخانه‌های مساجد
۹۷	۴-۱-۴ ساختمان کتابخانه‌های دانشگاهی
۱۰۰	۴-۱-۵ ساختمان کتابخانه‌های آموزشگاهی
۱۰۲	۴-۱-۶ ساختمان کتابخانه‌های کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان
۱۰۴	۴-۱-۷ ساختمان کتابخانه‌های اختصاصی (تخصصی)
۱۰۴	۴-۱-۸ ساختمان کتابخانه‌های بیمارستانی، زندان و غیره
۱۰۵	۴-۱-۹ ساختمان کتابخانه‌های مدارس و حوزه‌های علمی و مکان‌های مذهبی و مقدس

۱۱۳	فصل پنجم / ساختمان کتابخانه‌های دانشگاهی ایران از گذشته تاکنون
۱۱۴	۵-۱ مقدمه
۱۱۷	۵-۲ تاریخچه ساختمان کتابخانه‌های دانشگاهی ایران
۱۱۷	۵-۲-۱ قبل از انقلاب اسلامی سال ۱۳۵۷
۱۱۸	۵-۲-۲ پس از انقلاب اسلامی سال ۱۳۵۷
۱۲۱	۵-۳ جنبه‌های معماری ساختمان کتابخانه‌های دانشگاهی ایران
۱۲۳	۵-۴ شکل ساختمان کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های ایران
۱۲۳	۵-۵ نوع معماری ساختمان کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های ایران
۱۲۴	۵-۶ شهرت ساختمان کتابخانه‌های دانشگاهی از نظر جنبه‌های زیباشناسی

۱۲۴.....	۵-۶-۱ ساختمان کتابخانه مرکزی دانشگاه صنعتی اصفهان.....
۱۲۶.....	۵-۶-۲ ساختمان کتابخانه مرکزی دانشگاه اصفهان.....
۱۲۷.....	۵-۶-۳ ساختمان کتابخانه مرکزی دانشگاه شهید چمران اهواز.....
۱۲۸.....	۵-۶-۴ ساختمان کتابخانه مرکزی دانشگاه صنعتی شریف.....
۱۳۱.....	۵-۶-۵ ساختمان کتابخانه مرکزی دانشگاه پیام نور.....

فصل ششم / بررسی وضعیت روشنایی، دمای مناسب، هوای سالم و شرایط فیزیکی و رنگ در

۱۳۷.....	کتابخانه‌ها.....
۱۳۸.....	۶-۱ مقدمه.....
۱۴۱.....	۶-۲ وسایل مربوط به روشنایی ساختمان کتابخانه.....
۱۴۵.....	۶-۲-۱ استفاده از روشنایی طبیعی.....
۱۴۷.....	۶-۳ وضعیت وسایل و امکانات خنک‌کننده ساختمان کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های ایران.....
۱۴۹.....	۶-۴ وضعیت امکانات و وسایل گرم‌کننده ساختمان کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های ایران.....
۱۵۰.....	۶-۵ وضعیت امکانات و وسایل کنترل‌کننده رطوبت ساختمان کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های ایران.....
۱۵۱.....	۶-۶ وضعیت دستگاه‌های تهویه ساختمان کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های ایران.....
۱۵۲.....	۶-۷ وضعیت کنترل گرد و غبار ساختمان کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های ایران.....
۱۵۳.....	۶-۸ وضعیت کنترل آلودگی‌های صوتی کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های ایران.....
۱۵۴.....	۶-۹ وضعیت وسایل و تجهیزات کنترل‌کننده آتش در ساختمان کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های ایران.....
۱۵۶.....	۶-۱۰ روان‌شناسی رنگ‌ها.....
۱۵۷.....	۶-۱۰-۱ کاربرد رنگ در محیط کار.....
۱۵۸.....	۶-۱۱ نتیجه‌گیری.....

فصل هفتم / ساختمان کتابخانه‌های آینده.....

۱۶۳.....	۷-۱ مقدمه.....
۱۶۴.....	۷-۲ پیشرفت‌های فناوری اطلاعات در کتابخانه‌ها.....
۱۶۶.....	۷-۲-۱ رسانه‌ها و تجهیزات الکترونیکی جدید مورد استفاده کتابخانه‌ها.....
۱۷۰.....	۷-۲-۲ تأثیر پیشرفت فناوری بر طراحی ساختمان کتابخانه‌های آینده.....
۱۷۲.....	۷-۳ پیش‌بینی ساختمان کتابخانه‌های آینده.....
۱۷۳.....	۷-۴ بررسی ساختمان چند کتابخانه که اخیراً ساخته شده.....
۱۷۷.....	۷-۵ پیشنهاد برای طراحی ساختمان کتابخانه‌های آینده.....

فصل هشتم / وسایل و تجهیزات کتابخانه.....

۱۸۳.....	۸-۱ مقدمه.....
۱۸۴.....	۸-۲ جنس تجهیزات کتابخانه.....
۱۸۵.....	۸-۳ اندازه استاندارد فضا و تجهیزات ساختمان کتابخانه‌ها.....
۱۸۹.....	۸-۴ وسایل و تجهیزات کتابخانه.....
۱۹۰.....	۸-۴-۱ قفسه کتاب.....
۱۹۰.....	۸-۴-۲ قفسه نشریات ادواری.....
۱۹۴.....	۸-۴-۳ قفسه نشریات ادواری روزانه (جا روزنامه‌ای).....
۱۹۵.....	۸-۴-۴ میز مخصوص اطلس‌ها.....
۱۹۶.....	۸-۴-۵ فرهنگ‌های بزرگ و مفصل.....

۱۹۸.....	۶-۴-۸ قفسه مخصوص نقشه‌ها (نقشه‌دان).....
۱۹۹.....	۷-۴-۸ قفسه نمایش کتاب‌های تازه خریداری شده.....
۲۰۱.....	۸-۴-۸ برگه‌دان.....
۲۰۳.....	۹-۴-۸ کاردکس.....
۲۰۴.....	۱۰-۴-۸ قفسه مخصوص میکروفیلیم و میکروفیش.....
۲۰۵.....	۱۱-۴-۸ قفسه مخصوص نسخه‌های خطی.....
۲۰۶.....	۱۲-۴-۸ کمد لوح‌های فشرده و فلاپی دیسک‌ها.....
۲۰۷.....	۱۳-۴-۸ جزوه‌دان.....
۲۰۸.....	۱۴-۴-۸ فزازه یا کتاب‌گیر.....
۲۰۸.....	۱۵-۴-۸ کتاب‌بر یا چرخ مخصوص حمل کتاب.....
۲۱۰.....	۱۶-۴-۸ میز امانت.....
۲۱۰.....	۱۷-۴-۸ میزهای مطالعه.....
۲۱۳.....	۱۸-۴-۸ صندوق مخصوص مطالعه.....
۲۱۵.....	۱۹-۴-۸ تجهیزات و ماشین‌ها.....

۲۱۹.....	پاسخ خودآزمایی‌ها.....
۲۲۱.....	کتابنامه منابع فارسی.....
۲۲۳.....	کتابنامه منابع انگلیسی.....

مقدمه

بسیاری از کشورها به ویژه مردم ممالک دارای تمدن قدیمی به داشتن و یا وجود ساختمان کتابخانه‌های مجلل در طول تاریخ خود افتخار می‌کنند. ساختمان کتابخانه‌ها همانند ساختمان موزه‌ها، کاخ پادشاهان و غیره در هر کشور نشان اعتبار و عظمت آن کشور به‌شمار می‌آید. کشور ایران نیز به داشتن ساختمان کتابخانه‌های قدیمی و مراکز فرهنگی در تمدن کهن خود مفتخر است.

بدون شک ساختمان‌های مجلل کتابخانه‌ای مرهون زحمات و فکر و اندیشه کسانی است که ضمن علاقه به فرهنگ و مراکز فرهنگی از دانش و تجربه کافی در زمینه احداث این نوع ساختمان‌ها برخوردار بوده‌اند. بنابراین لازم است دانشجویان رشته کتابداری و کتابداران با چگونگی ساخت معماری و فضاهای مختلف کاربردی ساختمان انواع کتابخانه‌ها آشنا شوند تا بتوانند به‌عنوان عضو مؤثری در کارگروه طراحی و ساخت ساختمان کتابخانه‌ها شرکت کنند. ضروری است این افراد با طراحی‌های مختلف به‌ویژه نیازهای کتابخانه‌ها در عصر حاضر آشنا شوند تا بتوانند ساختمانی با قابلیت استفاده زیاد و انعطاف‌پذیر بسازند تا در هر شرایط پیش‌بینی‌نشده‌ای پاسخ‌گوی استفاده مراجعہ‌کنندگان به کتابخانه، کتابداران و تجهیزات مختلف کتابخانه‌ای باشد. همچنین با توجه به اینکه احداث ساختمان کتابخانه بسیار پرهزینه و زمان‌بر است باید فضاهای ایجاد شده دقیقاً بر اساس نیاز و استانداردهای

برگرفته شده از تعداد مراجعان به کتابخانه، اندازه‌های مختلف تجهیزات کتابخانه‌ای، نیاز کارکنان و پیش‌بینی‌های آینده کتابخانه تهیه شود تا حداکثر کارایی را داشته باشد. در این کتاب که برگرفته شده از تجربیات تدریس، تألیف و پایان‌نامه دوره دکتری مؤلف است، سعی شده تا همه اصولی را که باید در طراحی بخش‌های مختلف کتابخانه رعایت شود به صورت مفصل و همراه با جزئیات ارائه شود. در فصل اول منابع مختلف به‌ویژه منابع انگلیسی و کتابخانه‌های مختلف مورد مطالعه قرار گرفته و نیازهای مربوط به هر بخش از کتابخانه فهرست‌وار و به صورت مشروح و کامل همراه با تصویر نشان داده شده است. با توجه به نیاز به تغییرات فضاهای مختلف کتابخانه به دلیل افزایش حجم مجموعه در فصل سوم کتاب ویژگی‌های ساختمان کتابخانه‌های مادولار (قابل تغییر و انعطاف‌پذیر) به طور مفصل شرح داده شده است. در فصل چهارم کتاب، ویژگی انواع کتابخانه‌ها و نیازهای مخصوص هر کدام توضیح داده شده است. با توجه به اینکه کتابخانه‌های دانشگاهی از اهمیت ویژه‌ای برای دانشجویان و جامعه دانشگاهی برخوردار است و ساختمان فعلی بعضی از کتابخانه‌های ایران به‌عنوان الگوی مناسبی برای طراحی ساختمان کتابخانه‌ها می‌باشد در فصل پنجم از کتاب کتابخانه‌های دانشگاهی دارای ساختمان بنیادی، همراه با جزئیات معماری هر کدام معرفی شده است.

نظر به اینکه تهیه روشنایی، دمای مناسب، هوای سالم و جلوگیری از آتش‌سوزی و گردوغبار و عوامل مخرب دیگر در کتابخانه‌ها بسیار اهمیت دارد، در فصل ششم ضمن بررسی تجهیزات وسایل کتابخانه‌های دانشگاهی ایران، ویژگی‌های هر یک از تجهیزات لازم برای استفاده بهینه در محیط کتابخانه‌ها توضیح داده شده است.

نظر به اینکه فناوری‌های نوین در محیط کتابخانه‌ها تغییرات عمده‌ای را در ارائه خدمات کتابخانه‌ها به‌وجود آورده است و نیاز به فضاهای قدیمی کتابخانه‌ها تا حدودی تغییر یافته است، در فصل هفتم سعی شده تا ضمن معرفی و بررسی تجهیزات جدید مورد استفاده کتابخانه‌ها نیاز به فضاهای جدید را مشخص کرد. ضمناً در یک مطالعه عمیق از وضعیت کتابخانه‌های تازه تأسیس در کشورهای توسعه‌یافته سعی شده است ضرورت وجود ساختمان‌های مجلل و کارآمد را علی‌رغم وجود امکانات مختلف رایانه‌ای و وجود پایگاه‌های مختلف اطلاعاتی و امکان دسترسی همگان به آن‌ها از

طریق اینترنت و خدمات راه دور را یادآور شد. در فصل هشتم کتاب وسایل و تجهیزات مختلف کتابخانه‌ای معرفی شده است. با توجه به اینکه دانشجویان و کتابداران معمولاً در محیط کتابخانه‌های محل تحصیل با تغییرات کتابخانه‌ای معمول ایران آشنا می‌شوند، سعی شده تا با ارائه تصاویر مختلف تجهیزات جدید و متفاوتی را که در کشورهای دیگر نیز مورد استفاده کتابخانه‌ها است، معرفی نمود تا کتابداران و سازندگان تجهیزات کتابخانه‌ها بتوانند نمونه‌های متفاوت و بهتری را برای کتابخانه‌ها تهیه کنند. کتاب حاضر به صورت خودآموز تهیه شده و دانشجویان می‌توانند به آسانی از مطالب آن استفاده کنند. البته سؤالات بدون جوابی نیز در هر فصل مطرح شده که لازم است در کلاس‌های رفع اشکال به بحث گذاشته شود. از استادان گرامی انتظار دارد در صورت امکان، شرایط لازم برای بازدید از چند کتابخانه را برای دانشجویان فراهم آورند تا مطالب کتاب درسی بهتر و بیشتر و به صورت عینی و ملموس آموخته شود.

در پایان از همه کسانی که در تهیه کتاب بنده را یاری نموده‌اند به ویژه از ویراستار محترم جناب آقای دکتر مهرداد نیک‌نام که با وسواس و دقت فراوان متن حاضر را مطالعه و پیشنهادات ارزشمندی را ارائه داده‌اند تشکر می‌شود. همچنین از سرکار خانم بتول رجبیان، کارشناس ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی که در ویرایش دوم این اثر همکاری ارزنده‌ای داشته‌اند، صمیمانه تشکر می‌شود. همچنین از دخترم سالومه که در انتخاب و تهیه عکس‌ها مرا یاری نمود متشکرم. با توجه به اینکه متن حاضر کتاب درسی است و در جهت افزایش آگاهی و دانش دانشجویان دانشگاه پیام‌نور نوشته شده است از همه کسانی که بنده را از اشکالات و کاستی‌های کتاب مطلع نمایند صمیمانه تشکر می‌شود.

با آرزوی جدیت و موفقیت در همه کارها

شریف‌مقدم

زمستان ۱۳۹۲

فصل اول

طراحی فضا و بخش‌های مختلف کتابخانه

هدف‌های کلی

دانشجوی کتابداری باید بخش‌های مختلف یک کتابخانه مجهز و امروزی را بشناسد و با ویژگی‌ها و مشخصات و مختصات فضای هر بخش آشنا شود. همچنین دانشجو باید بتواند در صورت نیاز به طراحی ساختمان کتابخانه، به‌عنوان عضو مؤثری از کارگروه طراحی ساختمان کتابخانه، فضای لازم برای هر بخش را به مهندس ساختمان توضیح دهد. پس از مطالعه این فصل دانشجو باید قادر باشد اشکالات ساختمان کتابخانه‌های ساخته شده را بر اساس استانداردها و نیازها گزارش دهد.

هدف‌های رفتاری

مهم‌ترین اهداف رفتاری این فصل عبارتند از:

۱. کسب آگاهی از محل نگهداری کتاب‌های اولیه؛
۲. کسب آگاهی از ویژگی‌های طراحی فضای کتابخانه؛
۳. توانایی طراحی فضاهای لازم در ساختمان یک کتابخانه؛
۴. آگاهی یافتن از فضا و امکانات لازم در انواع کتابخانه‌ها؛
۵. آشنایی با ویژگی‌های محل تأسیس ساختمان انواع کتابخانه؛
۶. کسب آگاهی از ویژگی‌های فضای درب ورودی ساختمان کتابخانه؛

۷. کسب آگاهی از ویژگی‌های محل کنترل مراجعه‌کنندگان به کتابخانه؛
۸. آشنایی با نحوه طراحی فضای سبز اطراف کتابخانه؛
۹. آشنایی با فضای مخزن کتابخانه،
۱۰. آشنایی با فضای اختصاص یافته جهت ارائه خدمات مختلف در کتابخانه؛
۱۱. کسب مهارت طراحی فضاهای مختلف ساختمان کتابخانه؛
۱۲. آگاهی یافتن از فضاهای مختلف اختصاص یافته به مراجعان کتابخانه؛
۱۳. آشنایی با فضاهای مختلف اختصاص یافته به تجهیزات کتابخانه؛
۱۴. آشنایی با فضاهای مختلف اختصاص یافته به کارکنان کتابخانه.

۱-۱ مقدمه

بسیاری را اعتقاد بر این است که تاریخ کتابخانه‌ها تقریباً با تاریخ بشر رقم خورده است. بشر در طول تاریخ سعی داشته تا دانش و یافته‌های خود را به هر صورت ممکن جمع‌آوری و در محل امنی حفاظت کند. تقریباً اولین شکل دانش به صورت نقاشی روی دیوار غارها و دامنه کوه‌ها و بعداً به صورت شکل نوشتاری روی پوست حیوانات ثبت شده است. با گذشت زمان انواع دیگری از نحوه ضبط دانش بشری ابداع شد. استفاده از ساقه بعضی گیاهان و شیرۀ بعضی دیگر مقدمات ساخت کاغذهای امروزی را فراهم آورد. با کشف و استفاده از گیاه پاپیروس در کاغذسازی سرعت زیادی در نحوه ضبط اطلاعات و دانش به وجود آمد. با افزایش و تولید برگه‌های پاپیروس، کتاب‌های خطی به شکل قدیمی تهیه شد که نمونه‌هایی از آن در موزه‌ها و کتابخانه‌ها موجود است.

با تهیه و تکثیر کتاب‌های مختلف، مشکل نگهداری، حفاظت و نحوه و محل استفاده از آن‌ها نیز به وجود آمد. کتاب‌های اولیه به لحاظ مسائل امنیتی در صومعه‌ها، معابد، کلیساها، مساجد، همچنین در قصر پادشاهان و امرا جمع‌آوری و نگهداری می‌شد. با گذشت زمان و افزایش مجموعه کتاب‌ها، نیاز به محل وسیع‌تری جهت حفاظت و دسترسی راحت به کتاب‌ها احساس شد. در نتیجه محل ویژه‌ای و معمولاً ساختمان‌های مستحکم و معتبر موجود در هر شهر به کتابخانه اختصاص یافت. در بعضی موارد نیز ساختمان‌های مخصوص کتابخانه ساخته شد و کتاب‌های موجود دیگر

مراکز به آن‌جا منتقل شد. پس از اختراع دستگاه چاپ، نسخه‌های زیادتری از کتاب‌ها به صورت راحت‌تر و سریع‌تر تهیه و تکثیر شد. بنابراین نیاز به محل نگهداری وسیع‌تر و مناسب‌تر بیشتر احساس شد. استقبال و علاقه تقریباً همگانی به مطالعه و کسب دانش علاقه‌مندان بیشتری را نیز راهی کتابخانه‌ها کرد. در چنین شرایطی کتابداران با همکاری مهندسين معمار تلاش گسترده‌ای را جهت طراحی و ساخت ساختمان‌های مخصوص کتابخانه شروع کردند. این تلاش‌ها منجر به طراحی و ساخت کتابخانه‌های بزرگ، مجلل، راحت و قابل استفاده برای مراجعه‌کننده و کتابداران شد.

به طور کلی تاریخچه طرح و ساختمان کتابخانه‌ها را می‌توان به چهار دوره کلی تقسیم نمود. این دوره‌ها عبارتند از:

۱-۲ طرح و ساختمان کتابخانه‌ها در دوره‌های مختلف تاریخی

۱-۲-۱ دوره اول: طرح و ساختمان کتابخانه‌های دوران باستان

نخستین کتابخانه‌های جهان همیشه وابسته به کاخ‌ها و معابد بودند. در واقع آنچه که در این مکان‌ها تحت عنوان کتابخانه نامیده می‌شد، مکانی صرفاً برای نگهداری اسناد مهم تاریخی و حکومتی بود. بنابراین نخستین سنگ بنای کتابخانه را سران و زمامداران کشورها نه به قصد صرفاً ایجاد کتابخانه، بلکه به خاطر حفظ و نگهداری اسناد و گزارشات مخصوص و محرمانه پایه‌گذاری نمودند (عازم، ۱۳۷۶: ۱). از نمونه‌هایی از این کتابخانه‌ها، می‌توان کتابخانه نینوا در قصر آشور بانیپال (۶۶۸-۶۲۶ ق. م) را نام برد که حاوی الواح گلین بود. کتابخانه دیگر، کتابخانه اسکندریه است که از آن به عنوان بزرگ‌ترین کتابخانه روزگار باستان، نام برده می‌شود.

دو ویژگی ساختمان کتابخانه‌های این دوران، این بود که، ساختمان کتابخانه‌ها همواره رو به شرق بنا می‌شد. این چنین بنایی باعث می‌شد رطوبت موجود را که برای پاپيروس و پارشمن مضر بود از بین ببرد.

از ویژگی‌های دیگر، وجود رواق‌ها و ایوان‌ها بود که از مظاهر برجسته معماری این دوران و قرون وسطی بود، می‌توان اشاره نمود (تامپسون، ۱۳۶۶: ۱۷۵ و ۱۶۷).

به این ترتیب طرح اساسی کتابخانه‌های نخستین را می‌توان در چند مخزن کتاب با تعدادی اشکاف یا گنجه برای نگهداری طومارها و چندین راهروی سرپوشیده برای مطالعه خلاصه نمود.

به‌طور کلی، طرح و ساختمان کتابخانه‌های دوران باستان را می‌توان در موارد زیر خلاصه نمود:

- کتابخانه زاده اجتماع است.
- کتابخانه به وسیله جامعه حفظ می‌شود.
- وضع ظاهری کتابخانه مبین هدف گردآوری و نشر دانش است.
- وابستگی کتابخانه‌ها به معابد و کاخ‌ها نشانگر آن است که آن‌ها مرکز قدرت تلقی می‌شوند (پرتو، ۱۳۸۶: ۲۲-۲۱).

۱-۲-۲ دوره دوم: طرح و ساختمان کتابخانه‌های قرون وسطی

همان‌طور که کتابخانه‌های دوران باستان وابسته به کاخ‌ها و معابد بودند، کتابخانه‌های قرون وسطی نیز متعلق به کلیسا بودند. در آن زمان (قرون وسطی) کلیسا قلب و قدرت جامعه محسوب می‌شد و استفاده از کتاب و کتابخانه در انحصار طبقه خاصی بود که سنت زنجیر کردن کتاب‌ها در آن دوران خود مویدی بر این مطلب است.

جانسون به‌طور خلاصه درباره طرح و ساختمان کتابخانه‌های قرون وسطی چنین می‌گوید: در قرن پانزدهم، ساختمان‌های جداگانه‌ای ویژه کتابخانه‌ها تأسیس شد. این ساختمان‌ها اغلب دارای اتاق‌های تنگ و طولی بود که روشنایی آن‌ها از پنجره‌های بلند و متعددی تأمین می‌شد. شکل اتاق‌ها طوری طرح‌ریزی شده بود که حتی الامکان از نور طبیعی بیشتری برخوردار شود. اما این احتمال نیز وجود دارد که شکل آن‌ها متأثر از وضع کتابخانه‌ها قبل از داشتن بنایی ویژه بوده باشد. کتابخانه‌ها در گذشته غالباً در اتاق‌هایی ایجاد می‌شد که روی راهروها یا دالان‌های طاق‌دار قرار داشت. در داخل اتاق‌ها برای اینکه نور مستقیم به قفسه‌های کتاب بتابد، میزها بین پنجره‌ها قرار می‌گرفت. استفاده از اتاقک‌ها یا کابین‌های چوبی از قرن پانزدهم متداول شد، همچنین نحوه قرار گرفتن قفسه‌های بلند، که هر یک دارای چهار تا شش طبقه بود، محل مناسبی برای مطالعه مستقل فراهم می‌آورد (تامپسون، ۱۳۶۶: ۱۷۵-۱۷۴).

۱-۲-۳ دوره سوم: عصر شکوه و جلال (قرن ۱۶ به بعد)

در تاریخچه طرح و ساختمان کتابخانه‌ها، قرن شانزدهم به بعد را عصر شکوه و جلال می‌نامند. اینکه نقش و وظیفه کتابخانه‌ها تعیین‌کننده شکل ساختمان آن‌ها باشد، تا قرن بیستم مورد توجه قرار نگرفت و توجه به عملکرد کتابخانه در ساخت کتابخانه در درجه دوم اهمیت قرار داشت.

۱-۲-۴ دوره چهارم: تبعیت شکل از عملکرد (قرن ۲۰)

آنچه بنای کتابخانه‌های عصر شکوه و جلال را شدیداً در مضيقه قرار داد، تولید انبوه کتب چاپی بود. با اختراع ماشین چاپ روتاری، مجموعه کتابخانه‌ها در نیمه دوم قرن نوزدهم رشد قابل ملاحظه‌ای یافت.

به‌طور کلی آنچه که طراحی و ساختمان کتابخانه‌ها را از عصر شکوه و جلال به سمت کتابخانه‌هایی با توجه به عملکرد آن‌ها سوق داد، را می‌توان در چندین عامل خلاصه نمود. این عوامل عبارتند از:

- اختراع ماشین چاپ روتاری: با اختراع ماشین چاپ روتاری، مجموعه کتابخانه‌ها در نیمه دوم قرن نوزدهم رشد قابل ملاحظه‌ای یافتند. در واقع از ماشین چاپ روتاری به‌عنوان پدیده‌ای (با کاربرد وسیع در تولید کتاب، اندکی بعد از سال ۱۸۵۰) نام برده می‌شود که سرانجام به عمر کتابخانه‌هایی با تالار واحد خاتمه داد.

- پدیده انقلابی دسترسی آزاد: این پدیده نتایج بسیاری را به همراه خود آورد. قفسه‌ها کوتاه‌تر شد، و قفسه‌بندی مجزا جای ردیف‌های پیوسته و باشکوه قفسه‌بندی دیواری را گرفت. چیدن قفسه‌ها به ترتیبی در آمد که نظارت بر آن‌ها ممکن شد.

- سومین عامل، پیدایش مکتب جدید در معماری با نام روش مادولار بود. این روش که روشی مبتنی بر اندازه‌های متناسب است، توسط فردی به‌نام مک دونالد در دهه ۱۹۳۰ ایجاد شد. از روش مادولار به‌عنوان نقطه عطفی در معماری کتابخانه‌ها یاد می‌شود (تامپسون، ۱۳۶۶: ۱۸۹-۱۸۴).

گسترش و ساخت ساختمان کتابخانه‌ها در کشورهای مختلف با اقبال متفاوت روبه‌رو بوده است. مدارک و شواهد تاریخی نشان می‌دهد که کتابخانه‌های مجلل عمده‌تاً توسط ملل متمدن بنا شده است. در طول تاریخ بشری رد پای کتابخانه‌ها را در اشکال

مختلف عمدتاً در جوامع متمدن می‌توان یافت. هرگاه حاکم فرهنگ‌دوست و ادیب‌پروری به قدرت رسیده، کتابخانه‌ها و مردم فهیم و دانشمند مورد توجه خاص و در حمایت دولت قرار داشته‌اند. کتابخانه‌ها جزء جدانشدنی جوامع متمدن بشری بوده است. بنابراین کمتر می‌توان اثری از کتابخانه و مراکز فرهنگی را در جوامع بدوی و غیرمتمدن جستجو کرد. تاریخ کتابخانه‌ها بیان‌کننده نیاز اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و آموزشی جوامع مختلف است و این نیاز منجر به تأسیس و گسترش کتابخانه‌ها شده است.

همراه با پیشرفت‌های سریع علمی، طراحی ساختمان‌های «مادولار» که جابه‌جایی راحت وسایل و تجهیزات همچنین بخش‌های مختلف کتابخانه را برای کتابداران امکان‌پذیر می‌ساخت، آغاز شد و بسیاری از کتابخانه‌ها به شیوه جدید ساخته شد. جهت ارائه خدمات بهتر و شرایط مناسب و راحت‌تر برای استفاده‌کننده، استاندارد انواع کتابخانه‌ها توسط کتابداران تهیه شد تا در طراحی و ساخت کتابخانه‌های جدید مورد استفاده قرار گیرد.

با پیشرفت و گسترش تجهیزات مخصوص فناوری اطلاعات و به‌کارگیری انواع مختلف آن در کتابخانه‌ها، نیاز به تهیه محل مناسب جهت استفاده بهینه از این وسایل احساس شد. لذا در طراحی و ساخت کتابخانه‌های جدید توجه ویژه‌ای برای فراهم‌آوردن امکانات الکترونیکی در بخش‌های مختلف کتابخانه به عمل آمد. همچنین با اعتقاد به اینکه هیچ کتابخانه‌ای به‌صورت مستقل نمی‌تواند در دنیای پیشرفته امروز پاسخ‌گوی نیازهای مراجعه‌کنندگان باشد، کتابخانه‌ها مجبور به اتصال به شبکه‌های اطلاع‌رسانی مختلف شدند.

در طراحی ساختمان هر کتابخانه فضای لازم جهت ارائه و انجام خدمات مختلف کتابخانه‌ای به شرح زیر می‌باشد:

۳-۱ طراحی فضای لازم برای مجموعه منابع، مراجعه‌کنندگان و کارکنان کتابخانه

ساختمان کتابخانه مانند یک سازمان پویا و یا موجود زنده است که باید در بخش‌های مختلف آن خدمات متفاوتی انجام شود تا تمامی کتابخانه به صورت فعال و مؤثر باشد.

کتابخانه را می‌توان با بدن انسان مقایسه کرد. اعضاء مختلف بدن کارهای متفاوتی را انجام می‌دهد تا مجموعه بدن به صورت سالم و بدون مشکل به فعالیت بپردازد. دندان‌ها برای مثال در صورتی کارآمد است که به شکل مرتب، آن‌چنان‌که هست، در دهان قرار گیرد. در صورت جابه‌جایی هر یک از دندان‌ها کل فعالیت جویدن، ظاهر دهان و حتی صدای فرد تغییر و یا مختل می‌شود. رعایت این نظم و ترتیب در بخش‌های مختلف یک کتابخانه نیز ضروری است. بنابراین طراحی بخش‌های مختلف هر نوع کتابخانه باید در ارتباط با نیاز مراجعه‌کننده و کارکنان کتابخانه باشد. همچنین ارائه خدمات مختلف کتابخانه‌ای باید در محل‌های مناسب پیش‌بینی شود تا مزاحمت و یا سروصدایی برای بخش‌های دیگر کتابخانه به‌وجود نیارد. رفت‌وآمد مراجعه‌کنندگان و کارکنان به بخش‌های مختلف به‌راحتی و بدون ایجاد مزاحمت برای دیگران صورت گیرد. محل در نظر گرفته شده برای ارائه خدمات مختلف نباید در مسیر گسترش‌های آینده کتابخانه باشد تا با توجه به نیازهای کتابخانه بتوان تغییرات لازم را به‌وجود آورد. به‌طورکلی ساختمان کتابخانه باید به صورت انعطاف‌پذیر طراحی شود تا بتوان در صورت نیاز، بخش‌های مختلف آن را به راحتی تغییر داد.

به‌طورکلی پیش‌بینی فضای مناسب جهت مجموعه کتابخانه، مراجعه‌کنندگان و کارکنان یک کتابخانه فعال ضروری و حیاتی است. مجموعه کتابخانه باید در محلی امن، قابل گسترش و با دسترسی‌پذیری آسان باشد. فضایی که به مجموعه منابع کتابخانه اختصاص می‌یابد باید وسیع باشد تا بتوان عناوین جدید کتاب را به‌راحتی در محل مخصوص، بدون نیاز به جابه‌جایی دیگر منابع جای داد. محل مخزن باید براساس نیازهای کاربردی هر نوع کتابخانه پیش‌بینی شود. بخش نشریات ادواری باید متفاوت از بخش مخزن اصلی کتابخانه طراحی شود.

مراجعه‌کنندگان نیز اغلب به دنبال محلی ساکت، راحت، با دسترسی آسان و معمولاً در یک طبقه از ساختمان کتابخانه می‌باشند که باید در طراحی فضای اختصاص داده شده به آنان مورد نظر باشد. از طرفی از آن‌جا که کتابداران و کارکنان اداری کتابخانه معمولاً حداقل ۸ ساعت در هر روز به فعالیت‌های مختلف می‌پردازند، محل مخصوص کارکنان بخش‌های مختلف کتابخانه باید با توجه به نیاز آنان طراحی شود.

در طراحی ساختمان انواع کتابخانه باید ویژگی‌های جامعه استفاده‌کننده، مسائل اجتماعی، فرهنگی، معماری و محیطی که کتابخانه در آن واقع خواهد شد مدنظر باشد. برای مثال در طراحی ساختمان کتابخانه‌های دانشگاهی باید امکانات مختلف دانشگاه شامل: فضای کلی پردیس دانشگاه، تعداد کل دانشجویان و دانشجویان ساکن در خوابگاه‌ها، اعضاء هیئت علمی، کارکنان و محققین و حتی رشته‌های دانشگاهی و سطوح مختلف تحصیلی و پیش‌بینی گسترش آن نیز مدنظر باشد. بنابراین در طراحی ساختمان کتابخانه، منطقی نیست که یک نقشه یکنواخت را برای انواع کتابخانه‌ها مورد استفاده قرار داد، بلکه لازم است نقشه با توجه به نیازهای کتابخانه جدید طراحی و تغییر پیدا کند. ساختمان کتابخانه باید تمامی نیازهای یک کتابخانه را برآورده سازد. در صورتی که طراحی ساختمان دقیق انجام شود و تجهیزات لازم و مورد نیاز آن تهیه شود در وقت و تلاش مراجعه‌کننده و کارکنان صرفه‌جویی خواهد شد.

با طراحی مناسب از تجمع مراجعه‌کنندگان و منابع در یک محل جلوگیری می‌شود، از ایجاد سروصدای مزاحم جلوگیری شده و محلی مناسب برای نگهداری منابع و ارائه خدمات کتابخانه‌ای به‌وجود خواهد آمد. صرفه‌جویی در زمان و کارایی مؤثر دو عامل کلیدی است که باید در طراحی ساختمان کتابخانه‌ها موردنظر باشد. در کتابخانه‌هایی که خوب طراحی نشده است، کتابدار ممکن است حداکثر نیروی خود را جهت ارائه خدمات به‌کار گیرد ولی مراجعه‌کننده از نحوه ارائه خدمات رضایت کامل نداشته باشد. مراجعه‌کننده نیز مجبور است در این نوع کتابخانه‌ها زمان زیادی را جهت بهره‌گیری از خدمات کتابخانه‌ای صرف کنند. در این کتابخانه‌ها سروصدا و تجمع افراد در بسیاری از بخش‌های کتابخانه به چشم می‌خورد و میزان جابه‌جایی و گم شدن کتاب‌ها نسبت به سایر کتابخانه‌ها زیاد است.

فضایی که به مراجعه‌کنندگان اختصاص می‌یابد در انواع کتابخانه‌ها متفاوت است. برای مثال دانشگاهی که دارای دوره‌های تحصیلات تکمیلی است باید تعداد میز یا اتاق‌های مطالعه انفرادی بیشتری در کتابخانه پیش‌بینی کند. همچنین در دانشگاه‌های علوم پزشکی که تهیه مجلات، بروشورها و برگه‌های تبلیغاتی داروها و اطلاعات روزآمد برای دانشجویان نقش اساسی دارد، باید فضای وسیع‌تری جهت بخش نشریات ادواری طراحی شود. در دانشگاه‌های آموزش‌های باز و راه دور، باید فضای کافی برای

وسایل دیداری و شنیداری و اتاق و میزهای مناسب استفاده از برنامه‌های تلویزیونی و ویدیویی و غیره پیش‌بینی شود. در کتابخانه‌های آموزشی‌گاهی نیز باید نیازهای خاص کودکان و نوجوانان به‌ویژه تهیه فضای لازم برای انجام فعالیت‌های هنری، آموزشی و فوق برنامه پیش‌بینی شود.

مجموعه منابع کتابخانه نقش مهمی در حیات و اعتبار کتابخانه دارد. مجموعه کتابخانه معمولاً طی سالیان دراز تهیه و گردآوری می‌شود. بنابراین فضای مناسب و ایمنی برای نگهداری آن‌ها باید طراحی شود. فضای اختصاص یافته به مجموعه کتابخانه باید طوری طراحی شود که مراجعه‌کننده به راحتی بتواند به کتاب‌های موردنظر دست یابد. مسافت بین درب ورودی و مخزن کتابخانه نباید زیاد باشد تا موجب رفت‌وآمدهای بی‌مورد مراجعه‌کنندگان و ایجاد سروصدا شود. مخزن کتابخانه به‌عنوان مرکز اصلی فعالیت‌های کتابخانه است، بنابراین سهولت دسترسی به آن برای مراجعه‌کننده و کتابدار از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است که در طراحی باید مدنظر باشد.

قبل از طراحی ساختمان هر نوع کتابخانه، اهداف و نظرات سازمان و مراجعه‌کنندگانی که کتابخانه برای آن‌ها ساخته می‌شود باید تعیین و اعلام شود. از آن‌جا که مراجعه‌کنندگان به کتابخانه معمولاً در جستجوی مکانی ایمن، آرام، راحت، همراه با منابع کتابخانه‌ای روزآمد و غنی هستند، در طراحی ساختمان باید نیازهای آنان در اولویت طراحی و برنامه‌ریزی قرار گیرد. البته بیشتر مشاوران و سازندگان ساختمان کتابخانه‌ها، طراحی محیطی آرام برای استفاده بهینه را در اولویت قرار می‌دهند. در این زمینه متکاف (۱۹۸۶: ۴۷۹) که در طراحی ساختمان کتابخانه سرآمد است می‌گوید: «از آن‌جا که کتابخانه قبل از هر چیز به منظور استفاده مراجعه‌کنندگان ساخته می‌شود، نیازهای آنان باید همیشه مدنظر باشد. بنابراین حداقل یک نماینده از مراجعه‌کنندگان باید در کارگروه طراحی ساختمان کتابخانه شرکت نماید.»

علاوه بر طراحی ساختمان کتابخانه، تجهیزات و امکانات کتابخانه نیز باید با توجه به اهداف مؤسسه آموزشی و کتابخانه تهیه شود. هر بخش از کتابخانه به منظور انجام یکی از فعالیت‌های کتابخانه طراحی می‌شود. فضای بخش‌های مختلف کتابخانه باید بر اساس اندازه، شکل و نوع تجهیزات مخصوص آن بخش طراحی شود. برای

مثال چون اندازه قفسه‌های کتاب معمولاً به صورت استاندارد تهیه می‌شود، فضای اختصاص داده شده به مخزن کتابخانه باید طوری طراحی شود تا در هنگام چیدن قفسه‌های کتاب، فضای اضافی و بدون استفاده در انتهای ردیف قفسه‌ها و یا در فاصله ستون‌ها ایجاد نشود. البته بعضی از تجهیزات شامل میز و قفسه‌های مخصوص باید با توجه به فضای اختصاص یافته به هر بخش ساخته شود. برای مثال میز امانت کتابخانه باید با توجه به فضای اختصاص یافته به آن بخش طراحی و ساخته شود و نمی‌توان اندازه و الگوی ثابتی را مانند قفسه‌های کتاب در انواع مختلف کتابخانه‌ها به کار برد.

در طراحی ساختمان کتابخانه‌ها، کتابداران باید تعداد تقریبی مراجعه‌کننده، مجموعه کتابخانه و گسترش‌های آینده را مدنظر داشته باشند تا در پایان کار ساختمان کتابخانه با مشکل مواجه نشوند. همچنین از آن‌جا که مهندسين طراحی ساختمان با فعالیت‌های مختلف کتابخانه و جزئیات آن آشنایی کامل ندارند، کتابداران باید نوع فعالیت هر بخش را برای آنان توضیح دهند تا در طراحی و تهیه نقشه کتابخانه نیازهای کتابداران و مراجعه‌کنندگان به صورت واقعی بررسی شود. کتابدار و مهندس معمار باید در هنگام اجرای عملیات ساختمانی همکاری نزدیکی داشته باشند ولی هیچ یک از آنان نباید نظرات خود را به دیگری تحمیل کند. مهندسين معمار نیز در مرحله عمل با محدودیت‌هایی روبرو می‌باشند.

در ادامه این بخش شرایط و ویژگی بخش‌های مختلف کتابخانه که باید در طراحی ساختمان کتابخانه مدنظر باشد همراه با ذکر جزئیات توضیح داده شده است. اگرچه وظایف، نیازها و اهداف هر یک از انواع کتابخانه‌ها متفاوت است ولی فضای لازم برای هر بخش کتابخانه و نوع فعالیت آن تقریباً یکسان است. بنابراین توضیحات داده شده را می‌توان برای انواع کتابخانه‌ها به کار برد. در رعایت استانداردها باید دانست که اندازه تعیین شده برای فضاهای کتابخانه در کشورهای مختلف متفاوت است. به ویژه در کشورهای در حال توسعه این میزان با استانداردهای تعیین شده فاصله زیادی دارد. همچنین شرایط آب و هوایی، اقتصادی، فرهنگی، مذهبی و غیره محدودیت‌هایی را برای کتابخانه‌ها به وجود می‌آورد که در هنگام طراحی ساختمان کتابخانه‌ها باید رعایت شود. در طراحی و تهیه نقشه ساختمان کتابخانه‌ها، موارد زیر باید در نظر گرفته شود.

۱-۳-۱ ویژگی‌های کلی ساختمان کتابخانه

• محل کتابخانه

اگرچه شرایط اختصاصی محل ساختمان کتابخانه در انواع کتابخانه‌های آموزشی، عمومی، دانشگاهی و غیره تا حدی متفاوت است ولی به طور کلی محل کتابخانه باید با توجه به تعداد و محل زندگی و استقرار مراجعه‌کنندگان تعیین شود. برای مثال در یک دانشگاه که دانشجویان بیشتر در محل خوابگاه‌ها و کلاس‌های آموزشی مستقر می‌باشند، کتابخانه باید در مرکز پردیس دانشگاه ساخته شود تا دسترسی آسان برای همه امکان‌پذیر باشد. همچنین کتابخانه‌های عمومی باید در محل‌های پرجمعیت و خیابان‌های اصلی هر شهر ساخته شود تا عموم مردم به راحتی بتواند از کتابخانه استفاده کنند. کتابخانه‌های کودک و نوجوان نیز باید در پارک‌ها و نزدیک محل سکونت مردم ساخته شود تا بیشتر به کتاب‌خوانی تشویق شوند. عبارت معروف «شکل از وظیفه (عملکرد) پیروی نمی‌کند، بلکه وظیفه (عملکرد) از شکل پیروی می‌کند»، حاصل تجربیات معمارهای ساختمان کتابخانه در انتخاب محل در چنین حالاتی است (پرتو، ۱۳۸۶: ۸۸).

در تعیین محل ساختمان کتابخانه، امکان گسترش کتابخانه به صورت عمودی و افقی باید به عنوان اولین اصل در نظر گرفته می‌شود، زیرا کتابخانه به هر میزان که بزرگ و وسیع ساخته شود جوابگوی رشد جمعیت استفاده‌کننده و منابع نمی‌باشد. با توجه به اینکه خدمات کتابخانه‌ای معمولاً به صورت متمرکز انجام می‌شود، جداسازی بخش‌های مختلف کتابخانه در ساختمان‌های مجزا مشکلاتی را برای مراجعه‌کننده به همراه دارد. بنابراین در انتخاب محل ساختمان کتابخانه حتماً باید پیش‌بینی گسترش‌های آتی ساختمان بشود.

در تعیین محل ساختمان کتابخانه موارد زیر باید رعایت شود:

- محل ساختمان کتابخانه باید برای جامعه استفاده‌کننده مرکزیت داشته باشد و دسترسی به آن آسان باشد.
- محل ساختمان باید مناسب کتابخانه و هماهنگ با ساختمان‌های مجاور باشد.
- ساختمان کتابخانه نباید نزدیک ادارات و سازمان‌های پر رفت‌وآمد و غیرفرهنگی ساخته شود.

- در تعیین محل ساختمان کتابخانه مسائل مربوط به دسترسی به وسایل حمل و نقل عمومی، مسائل ترافیک و محل مناسب عبور عابران در نظر گرفته شود. امروزه به‌ویژه، گسترش شهرها و افزایش جمعیت، و در نظر گرفتن محل پارکینگ مناسب برای مراجعه‌کنندگان کتابخانه امری مهم تلقی می‌شود.
- ساختمان کتابخانه نباید نزدیک مراکز خرید، خیابان‌های شلوغ و پر رفت و آمد، پارکینگ‌های عمومی و مراکز صنعتی پر سروصدا ساخته شود.
- زمینی که برای ساختمان کتابخانه در نظر گرفته می‌شود باید مقاومت لازم برای تحمل بار سنگین ساختمان، کتاب، تجهیزات و مراجعه‌کنندگان را داشته باشد.
- امکان گسترش عمودی و افقی ساختمان کتابخانه، بدون ایجاد مزاحمت برای دیگران، میسر باشد.
- کتابخانه باید در محل‌های سرسبز، همراه با گل و گیاه و درختان متنوع ساخته شود.
- ساختمان کتابخانه باید به لحاظ استفاده از روشنایی روز و جلوگیری از تابش مستقیم آفتاب و وزش باد و باران به داخل کتابخانه به‌صورت شمالی جنوبی ساخته شود.
- نکات ایمنی در محل در نظر گرفته شود. مانند بررسی‌های زمین‌شناختی محل (امکان احداث ساختمان چند طبقه، رانش زمین و قرارگرفتن در گسل زلزله) (پرتو، ۸۹: ۱۳۸۶-۸۸).
- خاک کف و اطراف ساختمان کتابخانه باید آفت‌زدایی شود تا از نفوذ حشرات موزی، موش، موریانه و غیره به کتابخانه جلوگیری شود.
- محل و شکل ساختمان کتابخانه و معماری و نمای خارجی آن برای جلب افراد بیشتر باید جذاب و زیبا باشد و به‌گونه‌ای باشد که به راحتی از ساختمان‌های مجاور تشخیص داده شود و با آن‌ها اشتباه نشود.

• فضای درب ورودی

طراحی درب ورودی به میزان زیادی هماهنگ با موقعیت و محل ساختمان کتابخانه است. چنانچه درب ورودی خوب طراحی شود می‌تواند، مراجعه‌کننده بیشتری را جلب کند. بنابراین نمای درب ورودی کتابخانه باید بسیار زیبا و چشمگیر طراحی شود. درب ورودی باید منعکس‌کننده افکار ارزشمند مراجعه‌کنندگان و منابع کتابخانه باشد.

کارهای هنری روی درب کتابخانه آن را از درب ورودی دیگر ساختمان‌های مجاور متمایز می‌کند. همچنین تا حد ممکن، درب ورودی باید منعکس‌کننده ارزش و اعتبار تاریخی و فرهنگی کتابخانه باشد. طراحی سقف بلند بالای درب ورودی غرور و افتخار ارزشمندی را در مراجعه‌کنندگان به وجود می‌آورد. بعضی معماران ترجیح می‌دهند درب ورودی کتابخانه را به عنوان یک اثر هنری و به شکل کتاب، قلم و یا یک ابزار آموزشی طراحی کنند.

برای کنترل بهتر مجموعه کتابخانه و مراجعه‌کنندگان بهتر است فقط یک درب ورودی برای هر کتابخانه طراحی شود. در کتابخانه‌های بزرگ که اجباراً درب ورودی و خروجی مجزا است، باید با طراحی مناسب کنترل بیشتری جهت حفظ منابع کتابخانه اعمال شود. همچنین تعداد درب‌های ورودی و خروجی بستگی به نظام خدمات‌رسانی کتابخانه دارد. در کتابخانه‌هایی که به صورت قفسه باز اداره می‌شود جهت کنترل بهتر فقط یک درب ورود و خروج پیش‌بینی شود.

در طراحی درب ورودی کتابخانه رعایت موارد زیر ضروری است.

- درب ورودی کتابخانه در محلی طراحی شود تا امکان دسترسی ساده و سریع برای مراجعه‌کننده فراهم شود.
- درب ورودی نباید به خیابان‌های اصلی و شلوغ، جایی که دارای مشکلات ترافیکی و آلودگی صوتی است باز شود.
- درب ورودی باید به اندازه کافی پهن و وسیع باشد تا ورود و خروج مراجعه‌کنندگان به راحتی انجام شود.
- پس از ورود به کتابخانه ترجیحاً بخش‌های پر استفاده کتابخانه شامل میز امانت، برگه‌دان‌ها، سالن مطالعه، بخش مرجع، راه پله‌ها و غیره در دید مراجعه‌کنندگان باشد.
- درب ورودی در محلی طراحی شود تا سروصدای مراجعه‌کنندگان به هنگام ورود و خروج مزاحمتی برای افراد داخل کتابخانه به وجود نیاورد.
- فضای نسبتاً وسیعی بعد از درب ورودی طراحی شود تا ورود و خروج مراجعه‌کنندگان به خصوص در ساعات پر رفت و آمد، به راحتی انجام شود.
- طراحی پنجره‌های بزرگ شیشه‌ای نزدیک درب ورودی مانع هرج و مرج به هنگام خاموشی برق، آتش‌سوزی و غیره می‌شود.

- فضای کافی برای ورود و خروج مراجعه‌کنندگان از یک درب فراهم شود.
- تعداد ۲ یا ۳ درب اضطراری نزدیک درب ورودی اصلی پیش‌بینی شود تا در مواقع ضروری برای فرار مراجعه‌کنندگان و خارج کردن منابع کتابخانه استفاده شود.
- در محل درب ورودی محل مخصوصی جهت تمیز کردن کفش مراجعه‌کنندگان پیش‌بینی شود تا از ورود گل و خاک به داخل کتابخانه جلوگیری شود.
- راه دسترسی و امکانات مناسب برای معلولین در محل درب ورودی پیش‌بینی شود تا بتوانند به راحتی و بدون نیاز به کمک دیگران از کتابخانه استفاده کنند.

تصویر ۱: درب ورودی کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران

• محل کنترل مراجعه‌کنندگان

مجموعه کتابخانه به عنوان اصلی‌ترین سرمایه کتابخانه‌ها و منابع ارزشمند تمدن بشری به شمار می‌آید. بنابراین باید برای مراقبت از این مجموعه‌ها دقت لازم به عمل آید، زیرا

بعضی از منابع کتابخانه‌ای منحصربه‌فرد و غیر قابل خرید و جایگزینی است. همچنین علی‌رغم اینکه هدف اصلی کتابخانه انتشار اطلاعات است باید در حفظ و نگهداری منابع کتابخانه نیز کوشا بود. از این‌رو در هنگام طراحی ساختمان کتابخانه باید دقت لازم به عمل آید تا محل مناسبی برای کنترل و بازرسی مراجعه‌کنندگان در نظر گرفته شود. چنانچه ساختمان کتابخانه با رعایت اصول ساختمان‌سازی و مطابق استانداردهای تعریف شده برای کتابخانه ساخته شود، میزان گم شدن کتاب‌ها نیز به حداقل می‌رسد. اگر ساختمان کتابخانه دقیق طراحی شود، مراجعه‌کنندگان به‌طور دائم زیر نظر و کنترل کتابداران و نگهبانان کتابخانه قرار می‌گیرند و احتمال جابه‌جا شدن، گم شدن و یا سرقت کتاب‌ها کمتر می‌شود.

علاوه بر شرایط عمومی ذکر شده رعایت موارد زیر نیز در طراحی مناسب بخش کنترل مراجعه‌کنندگان حائز اهمیت است:

- میز و محل کنترل باید نزدیک درب خروجی طراحی شود تا پس از بررسی نهایی، مراجعه‌کننده امکان دسترسی به دیگر بخش‌های کتابخانه را نداشته باشد.
- تعداد مسیرهای کنترل بیشتری طراحی شود تا در صورت لزوم و در ساعات پر رفت‌وآمد کتابخانه، کنترل و خروج سریع مراجعه‌کنندگان امکان‌پذیر شود.
- مسیر و راه‌های کنترل باید کم عرض طراحی شود تا مسئول کنترل مطمئن شود همه‌ی کتاب‌های همراه مراجعه‌کننده کنترل و بازرسی می‌شود.
- در کتابخانه‌های بزرگ راه‌های ورودی و خروجی مجزا طراحی شود تا از ازدحام به هنگام خروج جلوگیری شود و کنترل مراجعه‌کنندگان بهتر و سریع‌تر صورت گیرد.
- بهتر است کتابخانه به سیستم‌های کنترل الکترونیکی مجهز شود تا کنترل مراجعه‌کنندگان با دقت و سرعت بیشتری انجام شود.
- میز کنترل و بخش امانت باید نزدیک هم باشد تا مسئول کنترل بتواند مراجعه‌کننده را به هنگام امانت گرفتن کتاب نیز زیر نظر داشته باشد.
- نظر به اینکه مسئول کنترل باید ساعت زیادی را در هر روز به کنترل مراجعه‌کنندگان پردازد، محل و فضای لازم و صندلی و امکانات مناسب برای این بخش پیش‌بینی شود.